

Mojca Novak

(PERIFERNE) POSEBNOSTI (POST)SOCIALISTIČNIH DRUŽBENIH SISTEMOV

Ko se razmišlja o Jugoslaviji, se ob različnih občutkih in sklepih vedno pomisli tudi na socializem, samoupravljanje in komunistično partijo. Do konceptualnega okvira, v katerem sta tako politični sistem kot komunistična partija kot elita moči pripoznana kot glavna razloga jugoslovanskega nazadovanja, ni več daleč. Če pa socialistično obdobje in leto 1945 nista osrednja elementa analize, se možnosti v iskanju novih odgovorov na stara vprašanja pomnožijo. Analiza jugoslovanskega vključevanja v globalne (tehnološke in ekonomske) modernizacijske tokove daje nekaj tehtnih ugotovitev, od katerih so predvsem tri zelo pomembne, in sicer: prvič, da so pokazali endogeni dominantni akterji malo interesa in dobre volje za vključevanje v te tokove; drugič, da je mogoče (analizirane) industrializacijske tranzicije označiti kot preplet "zgodnjezamudniških" in "poznozamudniških" značilnosti, in tretjič, da je v tej perspektivi obdobje 1941/45 bolj pomembno kot zlom dominantnih akterjev kot pa razblinjenje predsocijalističnih struktur. Do teh ugotovitev se je mogoče dokopati, če je okvir analize zgrajen iz nekaterih konceptov teorije modernizacije in teorije odvisnosti.

Thinking about Yugoslavia evokes ambiguous feelings and conclusions; but socialism, selfmanagement, and the Communist party always come into one's mind. A corresponding frame of conceptual references is subsequently built which highlights the political subsystem and Communist elites as the main source of contemporary Yugoslav backwardness. Leaving the socialist period and moving away from the year 1945 as the turning point of Yugoslav history would provide the first step towards the new answers to old questions. Analyzing Yugoslavia's joining to the global (economic and technological) modernization, one could discover some fatal features. By means of empirical evidence one can conclude that Yugoslav agents showed very poor interest and good will in joining the advanced world. Gershenkron's concept on the "early latecomers" and the Kerr's "elites of industrialization" perfectly fit the processes of Yugoslav (industrial) transitions. No matter how fruitful and effective these concepts are, they have no theoretical capacity to explain the division of the national economy into the modernizing enclaves and local exclaves. In order to explain these indigenous features of Yugoslav modern transitions one should look for them in the dependency theory, introducing Amin's conclusions about dual economies in the Third World, which were by no mean the outcomes of adapted peripheral industrialization. This research venture provides two important findings: first, two main indigenous features of the Yugoslav industrial transitions are discerned, i.e. the "early latecoming" and "late latecoming" into the global processes, and second, the period 1941/45 is rather the downfall of dominant agents than the vanquishing point of the pre-socialist processes and structures.

industrializacijska tranzicija, elite industrializacije, zgodnji zamudniki, pozni zamudniki, dualna ekonomija

Potovanje proti robu centra sveta

Ena osnovnih razsežnosti pozicije, s katere dojemamo svoj svet in svetove okoli sebe, je vedno tudi razsežnost centralnosti. Naše dojetanje je dojetanje iz središča proti obrobju, ne glede na to, da lahko prav to "obrobje" temeljno določa naše bivanje, delovanje in dojetanje in da je dejanska smer učinkovanja ravno nasprotna - od centra proti nam, kot obrobju. Oblikovanje vsake družbene realitete je kozmično centralno, in po tem so si različne kulture oz. različno organizirani družbeni sistemi med seboj močno podobni - pa naj se to dogaja v smaragdnom gozdu, v avstralskih suhih predelih, v antičnem ali v preporojenem Sredozemlju ali v novoveški protestantski Evropi. Biti središče sveta (četudi druga središča to našo umišljenost omejujejo na lokalni obseg in pomen) ne pomeni le vzkliskati "Država, to sem jaz!" ali konkretne vzorce družbenega sistema razglašati za globalni novum, temveč tudi privzeti, da je naš svet, naš družbeni sistem, sprožilec iniciativ, ki presegajo njegovo naravo in njegov domet. Vztrajnost in trajanje teh sanj in sprenevedanj sta lahko različno dolga in nista samo pogostost in moč komunikacij z drugimi svetovi tisti, ki bi jih relativizirali, temveč sta to tudi znanje in pripravljenost, da sami sebe umestimo v svetovni čas, poiščemo svoje prednosti in neprednosti, spregledamo napihnjeni pomen prelomnih točk v genezi svojega sveta in premerimo pot do zunanjih svetov. To ni napoved vojne brisanju nekaterih delov konstrukcij predvsem preteklih realnosti niti omalovaževanje težnj biti moderen. To je samo poskus premišljanja o razmerju center - center; ali, bolj prozaično, lokalni center (obrobje) - svetovni center (center) na razsežnosti znanja o sebi, o preteklem sebi, ki še vedno vztraja v sedanjem menin in o tem, kako ta pretekla realnost določa samoosmišljanje "tu in sedaj" in predvsem "do tod in sedaj". Torej, gre preprosto za to, kako, s kakšnimi (še drugačnimi) znanji lahko razmišljamo o družbenih sistemih, ki so se zadnjih tričetr stoletja imenovali Jugoslavija. In ne samo to; z namerjenim premišljanjem se prav tako lahko postavimo ob bok uveljavljenim dojetanjem in pojasnjevanjem procesov in struktur družbenih sistemov, ki jih je zadnjih pol stoletja označevala deklarirana socialističnost.

Če opredelimo svojo izhodiščno izjavo kot "Beda, ime ti je (bilo) Jugoslavija!" ali "Zlo, ime ti je (bilo) Komunistična partija!", potem je v celoti določen ne samo zorni kot opazovanja jugoslovanske realitete, temveč tudi pojmovna aparaturna, ne glede na to, v katerem paradigmatem okviru se gibamo. Od tod pa do uveljavljene in kar naprej ponavljane sheme o realsocialističnih družbenih sistemih, kjer politični subsistem prevladuje in obvladuje vse druge subsisteme in s tem seveda ovira smer in zavira tempo sprožanja, porajanja sprememb v njih, je samo še razmik med dvema napisanima stavkoma. In prav nič ne pomaga eno osnovnih vedenj o družbenih sistemih, namreč, da noben subsistem v celoti ne določa niti samega sebe, torej toliko manj tudi druge subsisteme, in da ni zidu, ki bi hermetično zaprl ali preprečil dotok zunanjih informacij, če se to dogodi že komunikacijam. Kajti, bremeniti s totalno in absolutno odgovornostjo (bivše) dominantne politične akterje, jugoslovanske revolucionarje - komuniste, je isto kot vzkliskati "Pekel, to so drugi!". Če pa že uporabljam to peklenko metaforo, moram postaviti tudi vprašanje, kaj vzpostavlja njeno nasprotje v smislu "Pekel, to sem (tudi) jaz". Katera znanja, katere perspektive opazovanja in dojetanja realitete, in, predvsem, kateri izseki realitete omogočajo njeno vztrajanje in katera znanja jo lahko tudi spodbijajo? Notorična neljubezen do revolucionarjev kot elit oblasti, ki preplavlja in prežema različno kritične profesionalne in ljubiteljske družboslovce, naj ostane zunaj okvirov te razprave.

Ponavljanje istega

Za primer vzemimo modernizacijsko paradigmo, ki šele v zadnjih letih postaja konceptualni okvir tudi za analizo jugoslovanskih realnosti in pozabimo, da v svetovnem okviru doživlja že svoj preporod (če mislimo na "centralno" družboslovje) in tudi "obrobne" aplikacije (kot n.pr. v obliki ti. indigenizacije "centralnih" socioloških teorij na svetovnem obrobju). V tem okviru pa vzemimo dva podobna vnosa modernizacijske konceptualne aparature v jugoslovansko sociologijo in realiteto, vendar ne v šolski obliki medigre med teorijo in empirično evidenco, temveč ob postavki, da bi rezultati analize empirične evidence potrdili teoretska izhodišča, če bi se ta medigra zgodila. Tako lahko sklenemo, če sprejmemo konceptualni okvir in njegovo argumentacijo pri Adamu (Adam, 1989) in Berniku (Bernik, 1989). Ob izhajanju iz svojega nabora teoretikov (Adam: Ruschemeyer, Offe, Eisenstadt, Weber, Habermas, Ogburn; Bernik: Offe, Eisenstadt, Moore, Strassner & Randall) priplujeta vsak na svoj način do skupne ugotovitve o centralnosti političnega subsystema in temu dejstvu kot zaviralnem dejavniku, zaradi česar so se bili realsocialistični družbeni sistemi zmožni modernizirati le parcialno, deformirano ali obrobno in zaradi česar so bili zmožni le ekstenzivnega razvoja oz.rasti (Adam). Ker pa bi nadaljevanje oz. prehod ekstenzivnega razvoja v intenzivno stopnjo nujno zahteval tudi redistribucijo družbene moči (=ukinitev oblastnega monopola revolucionarjev), se njeni dominantni nosilci temu upirajo na različne načine. Logična posledica teh zaviranj so izbruhi družbenih kriz; manifestacija ter možnosti in načini preseganja le-teh pa so določeni tudi s stimulatvno ali zaviralno vlogo tradicije, ali drugače, s tem, v koliko je civilizacijski oz.kulturalni kod združljiv z izhodiščnimi postavkami vsake modernizacije - to so rastoča funkcionalna diferenciacija, prevlada tržnega mehanizma kot regulatorja odnosov, pluralizem artikuliranih političnih interesov Za zdaj ni razlogov, da obema avtorjema ne bi pritrdili, če seveda dojemamo njune utemeljitve kot primerek tovrstnega načina analize in osmišljanja določenega izseka realitete.

Kakorkoli, glede na možnosti konceptualiziranja raziskovanja in interpretacije rezultatov, ki jih ponuja in razkazuje modernizacijska paradigma, so takšne sheme prej kot ne skromne, in to ne samo pri ugotavljanju značilnosti procesov, temveč tudi njihovih nosilcev. Ta skromnost pa ob "politizaciji" ugotovitev postane kar naprej ponavljani redukcionizem, ko se (samo) nekaterim akterjem ugotovljenih "negativnih", deformiranih procesov pripiše zanje krivda. V vsakem primeru so to revolucionarji, nosilci Janusove zgodovinske odgovornosti - najprej so se poklicali za realizacijo revolucionarnega obrata, zdaj jih drugi kličejo na odgovornost, ker so ta obrat tako učinkovito izvedli. Revolucionarji, z dejansko ali samo simbolno karizmo, ki so politični subsystem organizirali kot pahljačo svoje monopolne oblasti in kot paravan svoje družbene moči; civilizacijski kod pa naj bi jim to slast še bolj sladil ali grenil.

Če opazujemo jugoslovanske družbene sisteme ter razmerja in interakcije v njih (in med njimi) samo v časovnem izseku zadnjega pol stoletja, potem se nam tako strukture kot procesi razkrivajo kot Adamu in Berniku, hkrati pa prikrivajo svoje korenine, svojo genezo. Tudi znanje o civilizacijskih in kulturalnih kodih, čeprav skromno, ima v shemi centralnosti političnega subsystema obrobni pomen. Kajti, naj se tovrstni pristopi in njihovi avtorji še tako trudijo pri oblikovanju kompleksnega konceptualnega okvira za pojasnjevanje jugoslovanskih sodobnih realnosti, ostajajo "prekratki" prav zaradi nenehnega vračanja k ugotovitvam o centralnosti političnega subsystema in k njegovim monolitnim dominantnim akterjem, četudi so bili krediti, ki so jim jih dodelili v pojasnjevalni shemi, že zdavnaj porabljeni. Temu bi lahko lahkotno, vendar nikakor ne

lagodno, rekli, da se je nezmožnost artikulacije različnih političnih interesov prenesla v vztrajno in neusmiljeno znanstveno kritiko monopolnega političnega interesa, ne glede na paradigmatični okvir in ne glede na drugačne možnosti osmišljanja in dokazovanja, ki jih ti okviri ponujajo. Prav zato se moramo in zmoremo spustiti v avanturo drugačnega premišljanja in osmišljanja teh procesov v okviru mnogodimenzionalnega konceptualnega prostora modernizacijske paradigme, pa tudi nehati samo vztrajati pri ugotavljanju in dokazovanju centralnosti političnega subsistema in oblastnega monopola revolucionarjev in si raje postaviti vprašanja:

kaj se je dogajalo v jugoslovanskih družbenih sistemih, da so revolucionarji razmeroma preprosto prevzeli vso oblast

in kako je mogoče ta problem konceptualno in metodološko utemeljiti,

da bi lahko odgovor nanju vstavili v mozaik konstrukcije sodobnih realnosti.

Življenje je (tudi) drugje

Poskusimo razpreti še kakšen drug del instrumentarija, ki ga za raziskovanje družbenih sistemov - struktur in njihove geneze - ponuja modernizacijski teoretski sklop. Endogene in eksogene kritike, ki so namenjene posameznim pristopom v tem sklopu in jim v najboljšem primeru očitajo grandioznost, če že ne konceptualnega imperializma kot predhodnice akcijskega v smislu neokolonializma (King, 1986: 201), postavimo ob stran; vendar ne zato, da bi jih zanikali, temveč, ker je mogoče to pripisano grandioznost pojasnjevati tudi drugače. Kajti, očitno je, da teorije, ki imajo vse možnosti postati velike - že zato, ker so oblikovane v vladarskih predelih sveta, ki narekujejo način in tempo spreminjanja, ne pridobivajo značilnosti grandioznosti predvsem v procesu svojega nastajanja, temveč v procesu bolj ali manj ustreznih prenosov za pojasnjevanje empiričnih realnosti zunaj družbenega prostora, v katerem so bile oblikovane. Zato nobenega od pristopov, ki bodo uporabljeni kot podstat, ne bomo uporabili kot recept ali okosteneli zbirnik pravil, temveč kot smerokaz, kje iskati odgovore na spregledana vprašanja in katere metode uporabiti v tej avanturi. Torej, predvsem kot konceptualno in metodološko napotilo, ne pa kot molitvenik za osmislitev določene realitete. Če določen teoretski podstavek ne bo ustrezal dejstvom, zato ne bomo rekli "Toliko slabše za dejstva!", temveč "Toliko slabše za teorijo!". Koliko belih lis puščajo za sabo poskusi pojasnjevanja konkretnih realnosti z eno samo vseobsegajočo teorijo, dokazuje celo Parsonsova resignirana ugotovitev pred slabimi štirimi desetletji, da "človeško znanje pač ni niti v stanju niti nima takšnega obsega, da bi lahko oblikovali eno samo, vseobsežno teorijo procesov spreminjanja družbenih sistemov" (Guessos v Moore, Cook, 1967), čeprav to še vedno kar naprej poskušamo.

Torej, katera napotila za konceptualizacijo raziskovanja empiričnih realitet v jugoslovanskih družbenih sistemih lahko prepišemo iz velikega učbenika z naslovom Modernizacijska paradigma?

Najprej je, verjetno, potrebno opraviti z različnimi zadržki, zaradi katerih tako pogosto hierarhično razvrščamo družbene sisteme in procese v njih in zaradi katerih ima vse, čemur lahko prilepimo oznako "moderno", pozitiven prizvok; če pa dobi oznako "nemoderno" ali "tradicionalno" v smislu povratnega časa in zaviranja procesov modernizacije, pa negativnega. K temu lahko pripomore tudi spoznanje, da imajo ne le različni družbeni sistemi, temveč tudi različni deli, elementi teh sistemov, različno tempo spreminjanja. In prav ta različnost med družbenimi sistemi je tista, ki v procesu prenašanja eksogenih

sprememb pomembno določa tempo, način in rezultate adaptiranja, kar je Ogburn (Ogburn, 1964) označil s kulturalnim razkorakom (cultural lag). Le tega ni mogoče takoj in enostavno negativno ovrednotiti kot zaostanek (Adam, 1989), ker se elementi družbenih sistemov zaradi svojih različnih zmožnosti in značilnosti različno in različno hitro prilagajajo na vnešene spremembe. Ali, če to ponovimo z Ogburnovimi besedami: Spremembe se prenašajo podobno kot trki biljardnih krogel; postopno se na začetni impulz prilagodijo vsi oz. tudi drugi elementi. Na svoj način - prostovoljno in tudi nasilno. Če pa se še nekoliko zadržimo pri Ogburnu, potem ne moremo spregledati običajnega generatorja družbenih sprememb - tehnološkega subsistema. Torej, sprememba v načinu produciranja je običajno izvorna družbena sprememba, tej pa se ob globalni atraktivnosti spremembe postopno, z različnim tempom in na različne načine prilagajajo drugi elementi družbenega sistema in tudi drugi družbeni sistemi.

V procesu prenosa sprememb postanejo naenkrat poleg generatorskih zanimivi tudi (ali predvsem) družbeni sistemi, ki adaptirajo zunajsistemske spremembe, in prav pri njih začnejo različne konceptualne osmislitve procesov spreminjanja pridobivati tisoč in eno varianto - tiste, ki so precej oddaljene od generatorskih prostorov, imajo lahko že kaj malo skupnega z izvorno teoretsko podlogo. V procesu modernizacije in v njeni tehnološki varianti - v procesu industrializacije - naenkrat postane civilizacijski oz. kulturalni kod tisti, ki mu podelimo zadostno pojasnjevalno moč. Če se tehnološka modernizacija zunaj družbenega prostora pretežnega generiranja modernizacijskih sprememb razvija z intenzivnim tempom, kot n.pr. na Japonskem, pri "štirih azijskih tigrih", v Turčiji, Grčiji ter v Španiji in na Portugalskem po odpravi fašističnih diktatur, potem ima ta kulturalni kod oz. tradicija produktivno, pospeševalno vlogo; v nasprotnem primeru pa postane "medij povratnega časa" (Levi-Strauss v Giddens, 1984), okameneli ostanek preteklosti, ki vztraja v sodobnosti ter na ta način prispeva k deformirani, parcialni ali obrobni modernizaciji. V tej shemi obrobni družbenim sistemom ne ostane prav nič drugega kot to, da si pri bolj moderniziranih od sebe ogledajo svojo prihodnost, z dvigom rok v nacionalni skupščini odstranijo blokade in sledijo ogledalom svoje prihodnosti. Tako se zdi in tudi vidi, da je razvrščanje možno samo ob navpičnici: bolj modernizirani, manj modernizirani; sodobni, zaostali. Izvirne zmožnosti družbenih sistemov in njihovo izvorno prilagajanje na eksogene spremembe? V takšni osmislitvi jih ne bomo našli.

Tako se nam znano in tudi obilno kritizirano razmerje med družbenimi sistemi pretežnega generiranja modernizacijskih sprememb (kulturalni prostor protestantske etike) in družbenimi sistemi njihove pretežne adaptacije (n.pr. pozni zamudniki) - "iniciativa - odgovor" - pokaže le kot okostje, na katerega bi bilo dobro tudi kaj pripeti. Na kakšen način in s kakšnimi rezultati so adaptirane enake iniciative v različnih družbenih sistemih, v tako okleščeni shemi ne bomo spoznali, ker manjka vedenje in znanje prav o različnih značilnostih in zmožnostih teh sistemov. Prav tako pa se samo s takšnim znanjem lahko elegantno izognemo vsem pastem westernizacije in evropeizacije kot temeljnim kritikam, ki so najbolj pogosto namenjene naslovu Modernizacijska paradigma. Pri vsem tem je prvo, kar si velja zapomniti, to, da smo lahko zanimivi in očarljivi za druge samo s posebnimi značilnostmi svojih miniaturnih zgodovin. V konkretnem primeru je to analiza družbenih sistemov pretežno adaptirane modernizacije; analiza družbenih sistemov, ki so se začeli modernizirati z adaptacijo zunanjih iniciativ sprememb ob diktatu zunanje dinamike.

Če je eden od virov našega znanja o procesih modernizacije Eisenstadt ali če tovrstno znanje dopolnjuje njegova ugotovitve, "da je sistematično, komparativno raziskovanje

modernizacijskih procesov večinoma še pred nami" (Bernik, 1989: 32), potem te izjave ni le dobro zaznati z našimi mentalnimi senzorji, temveč jo je dobro tudi internalizirati in operacionalizirati v načrt akcije. Ne gre samo za to, da je ta avtor ob svojih študijah to spoznal, temveč za to, da je to edini način, ali pa vsaj eden od redkih, ki so na voljo, da nas ne zapelje grandioznost modernizacije kot procesa in kot njegova teoretska osmiselitev. Kajti, ravno metoda komparativnega interdisciplinarnega raziskovanja je tisti instrumentarij, ki omogoča po eni strani sploh oblikovanje teorije modernizacije kot konceptualnega okvira za raziskovanje struktur in njihovih genez v sodobnih družbenih sistemih, po drugi strani pa prav tako izvorni prispevek vsakega družbenega sistema v obliki ustrezno osmišljenih miniaturnih zgodovin. Vedenja in znanja o genezi nekega pojava pa ni brez rekonstrukcije preteklih realnosti, le teh pa ne brez analize različnih zgodovinske evidenc kot outputa različnih zgodovin. Ali, kot bi rekel Black: Zaradi različnih značilnosti in zmožnosti podobni procesi (ob enakih iniciativah) pridobivajo različne pojavne oblike in rezultate. Podobnost in različnost pa lahko ugotavljamo samo s primerjalno analizo primerljivih procesov na primerljivih dimenzijah (Black, 1967). In kot se da naslutiti, so procesi modernizacije, predvsem kot postopno prehajanje iz enega svetovnega časa v drugega, ravno pravi naslov za tovrstni podvig: zahtevajo analizo zgodovinske evidenc in primerjavo njenih rezultatov in že samo v (bivši) Jugoslaviji je mogoče popolnoma zadostiti temu osnovnemu postulatu.

Ker se primerjalna metoda kaže kot ustrezno sredstvo za organizacijo empiričnega gradiva, se sploh ne postavlja vprašanje, ali jo uporabiti ali ne, temveč, kako jo uporabiti, da bi se izognili morebitnim pomanjkljivostim in izkoristili prednosti, ki jih ponuja. Spet bi bilo dobro upoštevati Blacka in njegove raziskovalne izkušnje. Če si torej izberemo primerjavo kot enega od metodoloških temeljev analize in če to počnemo ob modernizacijski teoretski utemeljitvi, potem se v nobenem primeru ne moremo izviti naslednjim nujnim kriterijem: upoštevanju časovne razsežnosti primerjanih pojavov, njihove natančne opredelitve, kvalitete uporabljenega gradiva in razmišljanju o tem, ali je sploh mogoče posploševati naše ugotovitve, ne da bi zapadli analogijam, namesto da bi primerjali (ibid:39).

Med naštetimi kriteriji je potrebno posebej poudariti dva: časovno razsežnost in natančno opredelitev pojavov, ki jih imamo namen analizirati. Zakaj prvo? V vsakem pojavu gnezdi več časov: so preplet preteklosti, sedanjosti in prihodnosti; vsaka sedanjost ima tudi svojo predsedanjost, svojo zgodovino, svoje trajanje. In ravno pri tem se moramo odločiti in natančno razmejiti svoj raziskovalni interes; ali nas bodo zanimali pojavi v istem časovnem preseku ali pa na primerljivih stopnjah svoje geneze. Odločitev za eno ali drugo opcijo ima usodne posledice za ugotovitve analiz, ki jih imamo namen primerjati, in eno temeljnih metodoloških sprenevedanj se dogaja prav na tem izseku raziskovanj, ko primerjamo pojave (=rezultate analiz empiričnih evidenc) različnih družbenih sistemov. Vendar ni toliko problem primerjava sama, temveč kritike in njihove politične implikacije, ki iz njih sledijo: "Če je to mogoče na Švedskem, v Nemčiji zakaj ni možno tudi pri nas?!" In še, zakaj je pomembna natančna opredelitev pojavov, ki jih analiziramo? Zaradi podobnih razlogov kot prva: zaradi neupoštevanja "notranjih" časov družbenih pojavov in zaradi tega, ker pogosto primerjamo pojave s podobno pojavnostjo in zelo različno vsebino; to se dogaja posebno pri primerjavah v istem časovnem preseku.

Vsi ti konceptualni in metodološki problemi niso niti dramatični in še manj usodni, če s teorijo in raziskovalnim aparatom ne zapuščamo okolja njunega oblikovanja. Problemi nastanejo in se večajo sorazmerno z (kulturalnim) odmikom od izvornega okolja;

sorazmerno se večajo privid teoretske grandioznosti in obeti o popolnem pojasnjevanju družbene dinamike, prav tako pa tudi bele lise, ki jih ta pušča za sabo. Zato je smisel tako zastavljenih raziskav, kot priporočata navedena avtorja, to, da aplicirajo konkretno empirično gradivo na različne hipotetske posplošitve, vendar pa analitiki ne smejo pozabiti, da so tudi te posplošitve že rezultat konkretnih empiričnih raziskav. Njihov smisel je ravno ugotavljanje podobnosti in različnosti med primerjanimi pojavi. To so vprašanja; vendar nobena preteklost, še tako bogata, in nobena raziskava, še tako temeljita, ne moreta sodobnim generacijam prihraniti iskanja njihovih lastnih odgovorov, bi rekel Gerschenkron. In če dodamo, tudi postavljati njihova lastna vprašanja na znane odgovore.

Sedaj smo na točki, ko se lahko začnemo vračati v prihodnost; k primeroma, ki sta bila vstavljena na začetek, da bi z njima zastavili konec. In postavimo si vprašanje: Ali je mogoče govoriti o parcialni, deformirani ali obrobni modernizaciji realsocialističnih (jugoslovanskih) družbenih sistemov? Mogoče je, vendar, ali ne obvisijo tovrstne ugotovitve v praznem prostoru? Zakaj? Če se odločimo, da bomo uporabili možnosti, ki nam jih dajejo različni pristopi v modernizacijski paradigmi, potem bomo upoštevali prav njihov temeljni postulat: analiza geneze družbenih pojavov. V izbranem izseku dojemanja realitete v tej razpravi pa to pomeni analizo geneze industrializacije - analizo industrializacijskih prehodov. Ali drugače, da ne bodo različno označene strukturne značilnosti, kot so parcialna, deformirana in obrobna modernizacija, prosto obviselo v praznem prostoru, jim je najprej potrebno zgraditi njihove temelje, njihovo predsedanjost. Zelo preprosto, vendar doslednost razlogov zahteva takšen vrstni red raziskovalne avanture, v katero smo se navdušeno pognali. Le ponovimo: aplikacija eksogene teorije oz. konceptualnega aparata, (civilizacijska/ kulturalna/ družbena) oddaljenost med sistemi generiranja in adaptiranja tega aparata ter neobstoj oz. spregledanje teh znanj v jugoslovanskem družboslovju.

Zakaj toliko poudarjam pomembnost znanja o genezi družbenih pojavov? Zaradi pomanjkljivega znanja o modernizacijskih nezmožnostih jugoslovanskih družbenih sistemov - vendar ne kot dejstva, temveč zaradi izpeljav, ko postanejo nekateri tradicijski kodi zaradi svojega produktivnega prispevka k modernizaciji več vredni kot drugi. Kajti, pri tem se pozablja, da je bila sedanja tradicija v obdobju svojega polnega razvoja moderna in da njeno sodobno vztrajanje v t.i. modernizacijsko "produktivni" ali "zaviralni" obliki kaže na dejanske in ne zgolj na pripisane zmožnosti družbenega sistema samega; na preplet, gnezdenje različnih časov. In če pojmujeemo družbeno strukturo kot moment v razvoju družbenega sistema (Giddens, 1984) ter zaradi tega preplet preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, kot sobivanje različnih svetovnih časov, potem se ne bomo reducirali na predmodernizirani in predmodernistični rezervat, temveč bomo ob vedenju o endogenih zmožnostih družbenega sistema vzpostavili ustrezna konceptualna in akcijska razmerja z eksogenimi svetovi.

Ali je mogoče končati preteklosti?

Če naj bi ustrezno določili in si predočili sodobne strukture, čeprav v njihovih parcialnih ali deformiranih izvedbah, jim je pred tem potrebno določiti njihove korenine. Vendar pa ta povrnitev ni samo izlet v proces odčaranja sveta, s čimer se tako pogosto zoperstavlja moderna racionalnost in preglednost družbenih procesov in struktur predmoderni, tradicionalni, temveč pustiti se očarati preteklosti. In potem bo vedno manj razlogov za ugotavljanje, da se zgodovina ponavlja samo kot farsa in vedno več za to, da

pravzaprav tečemo skupaj z njo začarani krog; kot da bi se ji hoteli iztrgati, pa nimamo moči in volje (=resursov) za to; v resnici pa so pričakovane zmožnosti tiste, ki jih ni.

Vmimo se k začetku razprave in poskušajmo ugotoviti, ali lahko priskrbimo parcialni, deformirani ali obrobni jugoslovanski modernizaciji korenine z intenzivno medigro med modernizacijskim teoretskim okvirom in empirično evidenco, ki jo lahko najdemo. Lahko: z informacijami, ki si jih lahko priskrbimo pri različno disciplinarno usmerjenih zgodovinarjih in etnologih. In če se osredotočimo na "trdo" modernizacijo (industrializacijo), potem se bodo začele podirati domine spoznanega in vztrajno ponavljane realsocialističnega tipa razvoja kot ekstenzivnega tipa razvoja (večanje, rast....) druga za drugo. Če odpremo sezam, ki se imenuje prevzem oblasti od revolucionarjev (posebno v Rusiji in Jugoslaviji), potem ugotovimo, da tip razvoja, avtorstvo, ki se ga pripisuje njim, ni njihov izum, temveč je neskončno ponavljanje podedovanega vzorca, prek katerega so se ti družbeni sistemi vključevali v svetovne procese tehnološke in ekonomske modernizacije konec prejšnjega stoletja; prav tako kot Nemčija, Italija, Japonska, Avstro- Ogrska, kot zgodnji zamudniki (early latecomers). In v tem okviru lahko pojasnimo tudi nosilce vzorca, ki so se razlikovali med sabo: bolj so bili oddaljeni od centra, ki je sprožal iniciative modernizacijskih sprememb, več nasilja so dominantni akterji izvajali s svojimi strategijami modernizacije.

S tem pa smo seveda vstavili nov element v pojasnjevalni okvir vloge revolucionarjev oz. komunistične partije v oblikovanju vzorca jugoslovanske modernizacije. Tako njihova vloga ni "generatorska", temveč "imitatorska" in "repetitorska". To, kar se tako zlahka in samoumevno imenuje realsocialistični tip (jugoslovanskega) razvoja, ni nič drugega kot (že!) stoletno vrtenje na istih dimenzijah. Nič socialističnega ni v njem, razen nezmožnosti njegovega preseganja in relativnega pomanjkanja modernizacijskih resursov, če je socializem drugo ime za fizično nerazpoložljivost kapitala za velike investicijske podvige, nezmožnost koncentracije razpršenih resursov, nevoljo za prodiranje in osvajanje zunanjih svetov, nezmožnost in nevoljo za preseganje omejevanja na svoj edini svet (Novak, 1991). S tem pa je opravljena tudi relativizacija zalomilne točke v genezi jugoslovanskih družbenih sistemov v letih 1941-45, ko naj bi novi red zamenjal starega; ko naj bi se stari svet razblinil; ko naj bi izničili spomine nanj, spomine, ki naj bi se vsiljeno vračali samo v obliki bolečine ali sentimenta, kot produktivna ali zaviralna tradicija. To, kar nam se iz perspektive sodobnih struktur razkazuje kot parcialna in deformirana modernizacija, se nam v perspektivi trajanja razkriva kot stoletno ponavljanje istega v svoji srži. Prav primerjava vzorcev različnih modernizacijskih prehodov pa nam razkrije še nekaj, kar bi kazalo preveriti tudi n.pr. s temeljito študijo "štirih azijskih tigrov"; po tej bomo verjetno rekli: "Štirje azijski tigri? Nein, danke!". Namreč, razkrilo se nam bo, da se družbeni sistemi vključujejo v svetovne procese vedno prek najsodobnejših tehnologij, ne glede na to, ali imajo za to endogene zmožnosti ali ne (ibid).

Do ugotovitve o stoletnem vrtenju istega vzorca jugoslovanskih modernizacij je še mogoče shajati s konceptualnim aparatom modernizacijske paradigme; brž ko pa si postavimo vprašanje, zakaj se je uspelo uspešno modernizirati n.pr. Japonski, Nemčiji ali Italiji (prav tako zgodnjim zamudnikom), je odgovor, ki ni samo dovolj blizu, temveč je lahko tudi dovolj smiselno in trdno utemeljen, prav v prevzemu oblasti od revolucionarjev in v razglasitvi socialistične revolucije z vsemi manifestiranimi posledicami. Toda, tu se konča, in še to le navidezno, samo eno od poglavij zgodbe; pa še to ni prvo, temveč eno zadnjih.

Raziskovanje prehoda družbenega sistema s predmoderne na moderno stopnjo razvoja nam mimogrede ponudi tudi informacije o njegovih nosilcih, dominantnih akterjih. Z modernizacijskim kategorijalnim aparatom smo jih lahko ugotovili in popisali ter celo določili njihov sistemski izvor - endogeni ali eksogeni. Da pa bi lahko pojasnili njihovo povezanost z značilnostmi sprememb, ki so jih prenašali in adaptirali, ter z rezultati teh procesov, pa teorija modernizacije ni več dovolj. V tej situaciji se pokaže in izkaže sklop teorij odvisnosti (v večini primerov so utemeljene v okviru marksistične paradigme) kot izredno prikladen okvir za pojasnjevanje razločitve družbenega sistema na sfero, ki se razvija pretežno zaradi učinkovanja eksogene dinamike, in na sfero, ki se razvija pretežno po endogeni dinamiki. In v genezi jugoslovanske modernizacije se je zgodilo prav to. Posamične ekonomije so bile že celo pred oblikovanjem Jugoslavije kot skupnega formalnega okvira razklane na dve razločeni sferi: na enklavo, ki se je ob eksogenih iniciativah sprememb radikalno in pospešeno modernizirala in vključevala v svetovne procese, ter na eksklave, ki so tako po dotoku inputov kot odtoku outputov ostajale v svojem zaprtem lokalnem svetu.

Kakorkoli že, realiteta je običajno vedno bolj kruta od še tako morečih sanj. Prav zanimivo je, kolikokrat v jugoslovanskem družboslovju so se in se še kar naprej pojavljajo teorije odvisnosti, vendar vedno samo kot eksotični način konceptualiziranja drugih, oddaljenih, divjih svetov; kot znanje, ki je uporabno zgolj in samo za tretji svet, nikakor pa ne za nas, razpete na križi(šči)h med Zahodom in Vzhodom. Tretji svet? To so drugi. Ne, Tretji svet smo mi. Kajti osnovna značilnost Tretjega sveta v perspektivi modernizacijskih prehodov ni periferna geografska umeščenost na celine svetovnega novoveškega obrobja, temveč eksogena dinamika, ki mu določa smer in tempo razvoja: eksogeni dominantni akterji kot nosilci resursov in iniciativ modernizacijskih sprememb. Toda to so le prevladujoče poteze na podobi.

Šele sedaj, ko smo jugoslovanske družbene sisteme potisnili v Tretji svet, na svetovno obrobje, pridobi svoj pravi pomen lomilna točka njihove geneze - obdobje v letih 1941-45, deklarirano kot osvobodilna vojna, državljanska vojna, socialistična revolucija. Iz perspektive modernizacijskega prehoda je ta točka manj romantična, zato pa bolj tragična in usodna. Prekinila in ukinila je dotok eksogenih resursov (in eksogeno kontrolo njihove implementacije), prek katerih so se jugoslovanski sistemi modernizirali in vključevali v svetovne procese. Vse milijarde ameriških dolarjev pomoči in kreditov niso mogle ohraniti vzpostavljenih pretokov. Zakaj ne? Ne predvsem zato, ker so revolucionarji nasilno razlastili in ukinili avtohtone dominantne akterje (ti so v modernizacijskem prehodu ostajali bolj ali manj v lokalnih okvirih), temveč predvsem zato, ker so prekinili dotok iniciativ radikalne, enklavne modernizacije. Razvoj se je tako nadaljeval le v okviru obstoječega, prevzetega, podedovanega; le v svoji ekstenzivnosti, ne pa tudi intenzivnosti; kajti za kvalitativni premik so potrebni dominantni akterji kot nosilci produkcijskih sprememb. To pa revolucionarji nikakor niso bili, zato je potrebno v tem okviru tudi premisliti in osmisliti njihovo permanentno inoviranje in renoviranje principov upravljanja kot edinih resursov ohranjanja monopolne oblasti. Vsaka sprostitev inoviranja produkcije bi nujno sprožila tudi iniciative za redistribucijo družbene moči (Pešec, 1987). Skratka, v tej perspektivi je bilo potrebno Ogburna prisilno zadržati na glavi.

Zakaj ni mogoče končati preteklosti?

Torej, vprašanje, ki se kar naprej vztrajno ponavlja, je, kako biti moderen z modernimi koncepti modernizacijskih sprememb. Z racionalizacijo svoje preteklosti in njenega

vgrajevanja v pozitivne in ne zgolj negativne identifikacije? S takšnim analiziranjem svojega trajanja in vztrajanja, da bo nepojasnen ostanek kar najmanjši? Trije konceptualni okvirji so bili ponujeni kot možen itinerar raziskovalne avanture: tisti del modernizacijskih pristopov, ki se ukvarjajo predvsem s polzenjem, prehajanjem družbenih sistemov iz enega svetovnega časa v drugega; pristop, ki poudarja odločilni pomen sprememb produciranja in njihovih nosilcev, ter pristop, ki se ukvarja z modernizacijskimi prehodi in njihovimi rezultati na svetovnem obrobju. Eklekticizem konceptualnih aparatov? Mogoče. Zakaj pa ne?! V situaciji, ki se skozi svetovne čase kar naprej ponavlja: ko so bili in so še jugoslovanski družbeni sistemi vedno na obrobju ali celo zelo daleč od centrov svetovnih dinamik, pa čeprav geografsko zelo blizu; ko prenosom in vnosom iniciativ sprememb produciranja sledijo tudi prenosi njihovih teoretskih osmislitev; ko endogena dogajanja osmišljamo, premišljamo in pojasnjujemo z mislimi, ki so jih izvrgle konkretne in omejeno prenosljive izkušnje drugih družbenih prostorov, čeprav generatorjev svetovnih dinamik, je eden od možnih načinov odčaranja razumevanja naših korenin prav kombinacija različnih čarov. Morda bomo tako le lahko končali svojo obrobno preteklost in se drugače dojemali v sedanjosti: kako zmoremo v modernizem in s čim lahko očaramo moderni svet? S Tevto? S Kosovim in Gosposvetskim poljem? Z antično-grškimi in beneškimi kolonijami ob Jadranu? S perifernostjo v Habsburškem in Otomanskem imperiju? S knezom Kocljem in carjem Dušanom?

Res je, Tretji svet so drugi; Tretji svet je Indija s svojo večtisočletno bogato imperialno kulturo; Tretji svet so davna afriška cesarstva, ki so razpeta med predantično in novoveško civilizacijo; Tretji svet je starodavna Kitajska, ki ima že dolga tisočletja znanja, katera novi vek šele danes odkriva; v Tretjem svetu so še vedno nerazkrita znanja in skrivnosti Mayev, Aztekov, Inkov

Kaj je vendar tisto, kar že skozi tisočletja omogoča Balkanu, ne le, da ni nikoli sprožilec globalnih sprememb, temveč, da vedno kasni celo kot posnemovalec?! Samoupravljanje in t.i. socializem sta bila poskus preseganja v tej smeri. Sezam se ni odprl

Viri

- Adam, F. (1989). "Deformirana modernizacija - (realni) socializem med tradicijo in modernostjo". Družboslovne razprave. 6.
- Amin, S. (1976a). *Imperialism and Unequal Development*. Brighton: The Harvest Press.
- (1976b). *Unequal Development*. New York: Monthly Review Press.
- (1988). "Comment on Senghaas". *Review*. 11.
- Apter, D. (1987). *Rethinking Development*. London: Sage.
- Berend, I.T., Ranki, G. (1980). *Underdevelopment in Europe in the Context of East-West Relations in the 19th Century*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Berend, I., et al. (1970). *Social Economic Researches on the History of the East-Central Europe*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Bernik, I. (1989). "Socialistična družba kot 'obmoderna' družba". Družboslovne razprave. 6.
- Black, C.E. (1964). *The Dynamics of Modernization*. New York: Harper.
- et al. (1975). *The Modernization of Japan and Russia; A Comparative Study*. New York: The Free Press.
- Cameron, R. (1985). "A New View of European Industrialization". *Economic History Review*, 2nd Series. 38.
- Cardoso, F.H., Faletto, E. (1979). *Dependency and Development in Latin America*. Berkeley: University of California Press.
- Eberhard, W. (1965). *Conquerors and Rulers*. Leiden: Brill.
- Eisenstadt, S.N. (1973). *Tradition, Change and Modernity*. New York: John Wiley & Sons.

- Erlich Stein, V. (1971). *Jugoslovenska porodica u transformaciji*. Zagreb: Liber.
- Geertz, C. ed. (1963). *Old Societies and New States*. New York: The Free Press.
- Gerschenkron, A. (1962). *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Giddens, A. (1986). *The Constitution of Society*. London: Polity Press.
- Gonzales Casanova, P. (1970). *Democracy in Mexico*. Oxford: Oxford University Press.
- Kerr, C., et al. (1973). *Industrialism and Industrial Man*. London: Penguin Books.
- King, R. (1986). *The State and Modern Society; New Directions in Political Sociology*. London: Macmillan.
- Kostić, C. (1955). *Seljaci, industrijski radnici*. Beograd: Rad.
- Krdija, D. (1964). *Industrializacija Jugoslavije*. Sarajevo: Ekonomski institut Univerziteta u Sarajevu.
- Kukoleča, S. (1941). *Industrija Jugoslavije 1918-1938*. Beograd: Balkanska štampa.
- Lampe, J.R., Jackson, M.R. (1982). *Balkan Economic History; From Imperial Borderlands to Developing Nations 1550-1950*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mirković, M. (1968). *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb: Ekonomska biblioteka.
- Moore, W.E., Cook, R.M., eds. (1967). *Readings on Social Change*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Mouzelis, N. (1986). *Politics in the Semi-Periphery; Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin America*. London: Macmillan.
- (1988). "Sociology of Development; Reflections on the Present Crisis". *Sociology*, University of Chicago Press. 22.
- Novak, M. (1991). *Zamudniški vzorci industrializacije; Slovenija na obrobju Evrope*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Novak Pešec, M. (1989). "Zalom elit v jugoslovanski modernizaciji". *Sociologija*. 31.
- Ogburn, W. (1964). *On Culture and Social Change*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pešec, M. (1987). "Mogući uzroci kočenja inovativnosti u jugoslovenskom društvu". *Sociologija*. 29.
- Pollard, S. (1973). "Industrialization and the European Economy". *Economic History Review*, 2nd Series. 26.
- Rihtman Auguštin, D. (1984). *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosovsky, H., ed. (1966). *Industrialization in Two Systems*. London: John Wiley & Sons, Inc.
- Rostow, W.W. (1961). *The Stages of Economic Growth; A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Senghaas, D. (1988). "European Development and the Third World: An Assessment". *Review*. 11.
- Shils, E. (1981). *Tradition*. London: Faber.
- Šom, J. (1959). "Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama". *Kronika*. 7.
- (1979). *Industrializacija Slovenije v letih 1919-1940*. Raziskovalno poročilo.
- (1984). *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja.
- Wallerstein, I. (1979). *The Capitalist World - Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weiner, M., ed. (1966). *Modernization: The Dynamics of Growth*. New York: Basic Books.